

PARIŠKI ZBORNIK SLAVE 73 (1375.) U KONTEKSTU HRVATSKOGLAGOLJSKE BENEDIKTINSKE BAŠTINE*

Vesna Badurina Stipčević

UDK: 27-789.2:003.349(497.5)

09:003.349(497.5)

Bašćanska ploča(367)“639“

27-789.2:069.445]1100

27-789.2:Prag 2-733KarloIV.“1346“

Glagoljaši(497.5)2-234:792-246]Lucidar, Zrcalo človečaskago spasenja

Pariški zbornik Slave 73 “1375“ 025.171:08

82...A/Z412Borislavić, G.

Tandarić, J. 27-274.4:27-549

929: Sv. Jeronimu, Sv. Nikolija, Sv. Vječeslavu, Sv. Ivanu Krstitelju,

Jakovu apostolu, Marku Evangelisti

Staroslavenski institut, Zagreb

vesna.stipcevic@stin.hr

<https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.7>

Izvorni znanstveni rad

Rad zaprimljen 5/2022.

Sažetak

Benediktinci u Hrvatskoj bili su i glagoljaši, osim latinskoga jezika upotrebljavali su i hrvatskokrvenoslavenski jezik i pismo glagoljicu. U benediktinsku glagoljsku baštinu ubrajaju se rani i neki od najznamenitijih spomenika hrvatskoga glagoljaštva, kao što su Bašćanska ploča te hrvatskoglagojska Regula Svetoga Benedikta. Na benediktinsku baštinu upućuju i spomeni benediktinskih svetica u kalendarima glagoljskih misala i brevijara i u oficijima glagoljskih brevijara. Benediktinskom glagoljskom nasljeđu pripada i ordo missae u najstarijem hrvatskoglagojskom zborniku, Pariškom zborniku Slave 73 (1375.), rukopisu koji se umnogome razlikuje od drugih hrvatskoglagojskih izvora, jer između ostalog sadrži rijedak primjer glagoljaškog liber horarum i predstavnik je onih liturgijskih tekstova koji su općenito nestali iz uporabe nakon franjevačke reforme. Intenzivnijim istraživanjem ovoga zbornika i utvrđivanjem izvora i predložaka na temelju kojih je kodeks sastavljen, zasigurno će se proširiti spoznaje o tragovima benediktinske glagoljske baštine u hrvatskoj kulturi.

Ključne riječi: benediktinci glagoljaši, hrvatskoglagojska baština, hrvatskoglagojski zbornici, Pariški zbornik Slave 73

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom “Istraživanje starije hrvatskoglagojske zborničke baštine”, HRZZ IP-2019-04-5942.

UVOD

Benediktinci u Hrvatskoj bili su i glagoljaši, osim latinskoga jezika upotrebljavali su i hrvatskokrkvonoslavenski jezik i pismo glagoljicu. Upravo su hrvatski benediktinci bili nositelji trojezične i tropismene kulture u srednjem vijeku.¹ U benediktinsku glagoljsku baštinu ubrajaju se rani i neki od najznamenitijih spomenika hrvatskoga glagoljaštva, kao što su *Bašćanska ploča*, koju su benediktinci postavili oko 1100. godine u Jurandvoru pokraj Baške na otoku Krku te hrvatskoglagoljska *Regula Svetoga Benedikta*, sačuvana u prijepisu iz 14. stoljeća, a nastala na temelju starije verzije iz vjerojatno 12. stoljeća.

Veoma je vrijedan i opsežan književni korpus koji su hrvatski benediktinci glagoljaši stvorili za boravka u praškom samostanu Emaus. Benediktinci glagoljaši došli su u Prag na poziv češkoga kralja Karla IV. 1346. godine, godinu prije osnutka Karlova sveučilišta, a Karlo IV. je za njih, učene i vrsne poznavatelje glagoljice i crkvonoslavenskoga jezika i latinskoga jezika, sagradio crkvu i samostan *Na Slovaneh*.² Ovdje su stvoreni novi češko-hrvatski kulturni dodiri, koji su imali značajan utjecaj u oblikovanju srednjovjekovne češke i hrvatske duhovnosti i književnosti. Prevodilački rad hrvatskih glagoljaša u Pragu bio je opsežan i obuhvatio je mnoge religiozno-didaktične, homiletičke, legendarne, ali i prirodnoznanstvene tekstove. Spomenimo, primjerice, *Lucidar*, enciklopediju srednjovjekovnoga znanja, spis *Zrcalo človehčaskago spasenja*, ili pak glagoljske hagiografije o svetom Jeronimu Hrvatinu, svetom Nikoli, svetom Večeslavu, Ivanu Krstitelju, Jakovu apostolu, Mateju apostolu, Marku evanđelistu i dr.³

Na benediktinsku baštinu upućuju i spomeni benediktinskih svetaca u kalendarima glagoljskih misala i brevijara i u oficijima

---

¹ Usp. Ivan Ostojić, Benediktinci glagoljaši, *Slovo*, 9-10 (1960.), 14-42; Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.; Tomislav Galović, Benediktinci - izvorište hrvatske trojezične i tropismene kulture u srednjem vijeku, *Humanitas et litterae. Zbornik u čast Franje Šanjeka*, (ur. Lovorka Čoralić i Slavko Slišković), Dominikanska naklada Istina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 777-786.

² Usp. Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., 48-50.

³ Usp. Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Mladost, Zagreb, 1975., 57-80; Martina Kramarić, *Zrcalo človehčaskago spasenja (1445.)*, *Transkripcija, kontekst nastanka i jezičnopovijesna analiza*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2019.

glagoljskih brevijara.⁴ Apostrofiranje imena svetog Benedikta na prvom mjestu u Litanijama svih svetih upućuje na benediktinsku pripadnost, a na benediktinsku tradiciju upućuju i mise, odnosno oracije za opata, kao npr. u glagoljskom rukopisu *Code Slav 11* iz 14. stoljeća i u *2. novljanskom brevijaru* iz 1495. godine.⁵

Benediktinskom glagoljskom nasljeđu pripada i redakcija hrvatskokrvenoslavenskih biblijskih knjiga i čitanja prema *Vulgati* provedena u 12. stoljeću.⁶ Ovo sustavno provođeno redigiranje prema Vulgatinu tekstu, kako pokazuju novija tekstološka istraživanja perikopa evanđelja u misalima, predstavlja "...eine der bedeutendsten philologischen Leistungen im Rahmen der hochmittelalterlichen slavischen Literaturgeschichte".⁷

1. GLAGOLJSKI PARIŠKI ZBORNIK SLAVE 73

1.1. Bibliografski podatci

I najstariji hrvatskoglagojski zbornik, *Pariški zbornik Slave 73* iz 1375. godine, trebalo bi istraživati u kontekstu benediktinske glagoljske baštine. Ovaj je zbornik među rijetkim sačuvanim glagoljskim *Liber horarum*⁸ te svojom tematsko-sadržajnom strukturom predstavlja najstariji primjer ranije razvojne faze hrvatskogla-

⁴ Usp. Ivanka Petrović, Hrvatska i europska hagiografija, *Hrvatska i Europa, Srednji vijek i renesansa*, knj. 2, (ur. Eduard Hercigonja), Školska knjiga, Zagreb, 2000., 340: "Benediktinci, koji su odigrali glavnu ulogu u razvoju hrvatske književne kulture ranoga srednjovjekovlja, ostavili su u glagoljičkom brevijaru tekstove benediktinskog sanktorala i galikanske tragove."

⁵ Marija Agnezija Pantelić, *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*, Kršćanska sadašnjost, Družba sestara milosrdnica svetoga Vinka Paulskog, Zagreb, 2013., 672-673.

⁶ J. Reinhart je do ovoga zaključka došao istražujući *Bašćanske ostriške* (12. st.) koji sadrže čitanja iz Evanđelja po Mateju (Mt 26,27-48), usp. Johannes Reinhart, Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagojsku Bibliju, *Slovo*, 39-40 (1989.-1990.), 45-51.

⁷ Usp. Johannes Reinhart, Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 36 (1990.), 194-241.

⁸ Vrsti *Liber horarum*, časoslovu za privatnu molitvu, za redovnice i za laike, u hrvatskoglagojskom srednjovjekovlju u širem smislu pripadaju rukopisni *Lobkowiczov psaltir* (1359.) i *Akademijin brevijar* (1376.) te tiskani *Kozičićev Oficij rimski* (1530.). Usp. Marija Pantelić, *Senjski Lobkowiczov glagoljski kodeks iz 1359.* - prototip srednjovjekovnih "Liber horarum" za laike, *Senjski zbornik*, 8 (1981.), 1, 355-368; Marinka Šimić, *Akademijin brevijar HAZU IIIc 12. Hrvatskoglagojski rukopis s konca 14. stoljeća*, Staroslavenski institut, Zagreb, 2014.

goljskih zbornika u kojima se pretežita zastupljenost liturgijskoga štiva postupno proširuje i obogaćuje neliturgijskim tekstovima.⁹ Zbornik su pisale tri ruke, najveći dio pisao je poznati glagoljski pisac Grgur Borislavić iz Modruša (pa je zato u literaturi poznat i kao *Borislavićev zbornik*), kako je navedeno u kolofonu (f. 1v):¹⁰

V' lēto g(ospod)na roeniē č'īñđ (=1375) miseca mar'ča ·b̄ (=2) d(b) n . Sie knigi pisah' ē grēgorii s(t)h̄n̄ mar'tina borislaviča is' modruš' s' gorice Komu e smr'tb mati otač'stvo grob̄ a bog(a)tstvo grisi prizidnicam' cr(b)kve (sveta)go juliēna ot šibenika i zato ki je čisti budete ne klňte me pokoli ne piše d(u)h' (sve)ti na ruka grēšna spravljajuće čtite i m(o)lite b(og)a za vsēh' am(e)n̄ .

Glagoljaš Grgur Borislavić pripada ličko-krbavskom kulturnom krugu, središtu hrvatskoga glagoljaštva u 14. i 15. stoljeću, koje je bilo značajno po posredničkoj ulozi u prenošenju glagoljskih tekstova iz obalnih središta (Zadar, Nin) prema sjevernijim krajevima (Pokuplje, Kvarner, Istra).¹¹ Neke su tekstove u kodeksu pisali i "Stipan pisac" i "prvad Mikula" iz Istre. Zbornik je bio namijenjen "prizidnicama", redovnicama samostana sv. Julijana u Šibeniku.¹² Ovaj je rukopis rijedak primjer glagoljske knjige namijenjene i pisane za ženski auditorij. Kodeks se sastoji od 296 pergamentskih listova (vel. 15 x 11,5 cm), ukrašen je mnogim inicijalima. Sadrži liturgijske i biblijske tekstove, od biblijskih tekstova treba istaknuti psaltir, kantike i tekstove *Muke Kristove*. Znatan dio zbornika obuhvaćaju neliturgijski tekstovi, neliturgijske molitve i apokrifni tekstovi, kao primjerice *Legenda o 12 petaka*, *Epistola o štovanju nedjelje*, *Pseudo-Matejevo evanđelje* te *Muka svete Margarete*.

⁹ Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber, Mladost, Zagreb, 1975., 131-132.

¹⁰ s. v. Borislavić, Grgur (Gregor, Gregorij), *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2, (ur. Trpimir Macan), JLZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1989., 161. U istraživanju koristim fotokopije izvornika pohranjene u Knjižnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu i digitalno izdanje *Pariškoga zbornika Slave 73* sa stranica Nacionalne knjižnice Francuske: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52511552v/f7.item>

¹¹ O glagoljaštvu u Krbavskoj biskupiji usp. Josip Bratulić, *Glagoljica i glagoljaši na području krbavske biskupije. Krbavska biskupija u srednjem vijeku* (ur. Mile Bogović), Kršćanska sadašnjost, Rijeka - Zagreb, 1998., 103-112; Mile Bogović, *Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, Senjski zbornik 25*, (1998.), 1-140.

¹² Samostan i crkva sv. Julijana znatno su stradali u Drugome svjetskom ratu, nakon čega nisu obnovljeni. Međutim, zadnjih godina provedena su intenzivna konzervatorsko-restauratorska i arheološka istraživanja koja su utvrdila povijesne faze i tipologiju crkve te dala smjernice za njezinu restauraciju. Usp. Krasanka Majer Jurišić, Ivana Hirschler Marić, *Crkva sv. Julijana u Šibeniku, povijesne faze i tipologija, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 11*, (2020.), 23-44.

1.2. Sadržaj zbornika i istraživanja zbornika: tekstološka, književnopovijesna, jezična

Zbornik je prvi opisao Marin Tadin, nakon što je 1951. godine iz neke knjižnice u Španjolskoj nabavljen za Nacionalnu knjižnicu Francuske, gdje se i danas nalazi.¹³ Kasnije su filolozi intenzivno istraživali pojedine zborničke dijelove te su svojim studijama pridonijeli njegovu boljem poznavanju. O jeziku *Pariškoga zbornika* istraženo je da je prilično pomlađen u odnosu na druge hrvatskoglagoljske tekstove. O psaltiru u ovome zborniku Marinka Šimić zaključila je da se umnogome razlikuje od drugih istovrsnih hrvatskoglagoljskih tekstova: "on je iznova preveden prema latinskom, te ima posve drugačiju strukturu rečenice, kao i poprilično različit leksik od ostalih psaltira".¹⁴ O jeziku psaltira i kantika ista je autorica rezimirala da je tekst pisan staroslavenskim jezikom s nekim osobinama govora modruškoga kraja, tj. čakavskim.¹⁵ Anica Nazor kritički je obradila apokrifnu *Legendu o 12 petaka*, koja sadrži popis "suhih" 12 petaka, ali bez teksta o prepiranju kršćanina i Židova o vjeri.¹⁶ Ista je autorica pokazala da se zbornik izdvaja od ostalih hrvatskih glagoljskih spomenika i po tome što ima dva međusobno različita teksta *Očenaša*, jedan među liturgijskim molitvama pripisuje se ruci Grgura Borislavića, a drugi je tekst u Kanonu mise pripisan pisaru Stipanu. Oba se *Očenaša* razlikuju međusobno, a tekst Grgura Borislavića razlikuje se od svih tekstova *Očenaša* u dosad poznatim hrvatskoglagoljskim spomenicima: "Borislavićevim tekstom *Očenaša* u Pariškom zborniku Slave 73, ispisanim kao samostalna molitva 1375. godine (f. 137^v) dobili smo odgovor na pitanje kad se u hrvatskom glagoljskom *Očenašu* javljaju riječi *kraljevstvo*

¹³ Marin Tadin, Recueil glagolitique croate de 1375, *Revue des études slaves* 31 (1954.), 21-32. Iz povijesti ovoga zbornika zanimljivo je spomenuti da je na početku rukopisa stanoviti Dom Joas Abbas Bianco na španjolskom jeziku zapisao: "to je brevijar Abesinaca, koji su u Vatikanu blizu svetoga Petra i imaju crkvu svetog Stjepana". K tome je donio i popis tumačenja glagoljskih slova latinicom. Pretpostavio je, dakle, da je to liturgijska knjiga Abesinaca pisana etiopskim pismom.

¹⁴ Marinka Šimić, Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima, *Slovo* 50 (2000.), 114. Usp. i Marinka Šimić, Leksik Pariškoga (Borislavićeva) zbornika Code Slave 73 na tekstu Muka i Psaltira, *Sedmi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa*, Šibenik, 25.-28. 09. 2019. (u tisku).

¹⁵ Marinka Šimić, O jeziku Pariškoga zbornika Code Slave 73 (na tekstu psaltira i kantika), *Fluminensia* 30 (2018.), 153-185.

¹⁶ Anica Nazor, Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka, *Croatica* 42/43/44 (1995.-1996.), 289-302.

i *kruh* umjesto *cesarstvo* i *hlēbъ*.”¹⁷ Tanja Kuštović usporedila je i pokazala koje su sličnosti i razlike između *Očenaša* u *Pariškom zborniku* i *Očenaša* u ćirilskom *Hvalovu zborniku* iz 1404. godine.¹⁸

Od velike je važnosti i starine i odlomak *Pseudo-Matejeva evanđelja* koji se na blagdan Bezgrješnoga začeća Blažene Djevice Marije osim u *Pariškom zborniku* čita još samo u *Bribirskom brevijaru* iz 1470. godine.¹⁹

Pariški zbornik Slave 73 sadrži i značajan korpus pasionskih tekstova. U kontinuitetu se čitaju četiri *Muke Kristove*, po Mateju, Marku, Luki i Ivanu, smještene su u dijelu zbornika koji je pisala Borislavičeva ruka. *Muka g(ospod)a našego i(su)sa h(r̃st)a po matēu* počinje na f. 238, na f. 246v *V utori veli* čita se *Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa po marku*, na f. 252v *V s'rēdu velu* počinje *Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa h(r̃st)a po luki* i na f. 260v čita se *V p(e) tak' Veli : Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa h(r̃st)a po iu(a)nē*.

Prema tekstološkim istraživanjima ove glagoljske *Muke Kristove* tradicijski pripadaju pasionskim tekstovima sačuvanim u južnoj redakciji hrvatskoglagoljskih misala. Ali u vještom redigiranju zborničke *Muke* prema latinskome izvorniku mnoga su mjesta popravljena ili promijenjena. Primjetno je dosljedno praćenje latinskoga Vulgatina teksta i isto tako dosljedno obogaćivanje leksika te zamjenjivanje manje poznatih riječi i izraza onima koji su čitateljima i slušateljima bili poznatiji i razumljiviji. Hrvatskoglagoljski tekstovi *Muka Kristovih* u *Pariškom zborniku* nasljeđuju staroslavensku tradiciju i ujedno su spona prema mlađim, narodnim jezikom pisanim književnim spomenicima.²⁰

---

¹⁷ Anica Nazor, Dva teksta *Očenaša* u glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73, Drugi Hercigonjin zbornik*, (ur. Stjepan Damjanović), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., 325.

¹⁸ Tanja Kuštović, *Pariški zbornik Slave 73 (1375.) i Hvalov zbornik (1404.) u suodnosu*, *Društvene i humanističke studije* 3 (16) (2021.), 231-246.

¹⁹ Tekst ovoga apokrifnoga Isusova “rođenja i djetinjstva” književnopovijesno je i tekstološki obrađen i kritički izdan u latiničkoj transliteraciji, usp. Vesna Badurina Stipčević, Hrvatskoglagoljski odlomak *Pseudo-Matejeva evanđelja, Drugi Hercigonjin zbornik*, (ur. Stjepan Damjanović), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., 43-52.

²⁰ Vesna Badurina Stipčević, *Muka Kristova po Marku* u hrvatskoglagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73, Filologija* 42 (2004.), 1-21; Vesna Badurina Stipčević, Pasioni tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Pasioniska baština Like, Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija*, Udruga Pasioniska baština, Zagreb, 2019., 155-171; Vesna Badurina Stipčević, *The Passion of Christ according to Luke in the Croatian Glagolitic Paris Miscellany Slave 73 (1375), Slavonic Texts*

Neposredno iza Muka Kristovih, na folijama zbornika 266r-280r, čita se još jedan pasionski tekst, opširna pasija svete Margarete. Legenda o Margareti u *Pariškom zborniku* ima naslov *Ot' s(ve)te Mar'garite d(ê)vi i m(u)č(enice): Čt(eni)e* i pripada verziji latinske PseudoTheotimove pasije. Margareta (na Zapadu) ili sv. Marina (na Istoku) bila je mučenica iz ranoga doba kršćanstva, za vrijeme careva Dioklecijana i Maksimilijana, na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće.²¹ Rođena je u Antiohiji u Maloj Aziji kao kći poganskoga svećenika, a na kršćanstvo ju je obratila dadilja. Nakon što je odbila bračnu ponudu upravitelja Antiohije, Olibrija i rekla da je Isusova zaručnica, bačena je u tamnicu i podvrgnuta strašnim mukama. Svojom je vjerom nadvladala đavla koji joj se prikazao u obliku zmaja, a njezina hrabrost i postojanost potaknula je mnoštvo sugrađana na obraćenje. Zbog toga je bila smaknuta. Nije sigurno je li bila stvarna povijesna osoba. Margaretina je pasija bila veoma popularna u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, osim glagoljskih legendi, sačuvana su tri latinička prikazanja, iz firentinskoga, zadarskoga i šibenskoga zbornika, koja se usko naslanjaju na spomenutu latinsku pasiju, a imaju i dodirne točke s glagoljskim tekstovima. Osobito značajnu ulogu u tekstualnoj tradiciji hrvatskih srednjovjekovnih Margaretinih legendi ima *Pasija svete Margarete* u *Pariškom zborniku Slave 73*.²² Ova je pasija najstariji tekstualni prethodnik i glagoljskih zborničkih verzija i latiničkih prikazanja. Ujedno je i vrijedan primjer utjecaja glagoljske tradicije na latiničku hagiografiju, te potvrđuje blisku povezanost glagoljske i latiničke književnosti hrvatskoga srednjovjekovlja.

---

and Traditions. In honour of Catherine Mary MacRobert, Cyrillomethodian Studies 31 (2021.), 311-326.

- ²¹ O životopisu i kultu sv. Margarete usp. s. v. Marina (Margarheta), santa, martire di Antiochia di Pisidia, *Bibliotheca Sanctorum*, t. VIII, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, Roma, 1967., coll. 1150-11.; s. v. Margareta, sveta, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur. Anđelko Badurina), Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., 393.
- ²² Usp. Vesna Badurina Stipčević, Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: Muka svete Margarite u *Pariškom zborniku Slave 73* (1375), *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik u čast Stjepana Damjanovića*, (ur. Tanja Kušević, Mateo Žagar), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 9-23.

1.3. Liturgijska istraživanja zbornika

1.3.1. Misni red i kanon u *Pariškom zborniku Slave 73*

Najistaknutiji istraživač *Pariškoga zbornika Slave 73*, Josip Tandarić, zaključio je na temelju liturgijskih i tekstoloških istraživanja da zbornik "zauzima među hrvatskoglagoljskim spomenicima zasebno mjesto".²³ Istaknuo je da je najveća osobitost zbornika misni red i kanon, koji predstavljaju "prvotnu redakciju glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj",²⁴ nastalu prije franjevačke reforme u 13. stoljeću.²⁵ Navedimo najznačajnije karakteristike *Pariškoga zbornika Slave 73*, koje ističe J. Tandarić.

Misni red u *Pariškom zborniku 73* razlikuje se od drugih hrvatskoglagoljskih tekstova već u uvodnoj rubrici, koja u zborniku glasi: *Hote erēi ureždati se κ m'ši vzgl(agol)etb* (f. 209v), dok se u glagoljskim misalima redovito spominje da je misni red *secundum consuetudinem Curiae Romanae* te stoji *misa po zakonu rimske crkve*, primjerice u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu *Vatikanskom 4. misalu* (s početka 14. stoljeća) ili *misa po zakonu rimskoga dvora* (kako dolazi u *Novakovu misalu* iz 1368., *Misalu Hrvoja Vukčića Hrvatinića* iz oko 1404. i *Ročkom misalu* iz 1420.).²⁶ Nadalje, zbornik sadrži više pripravnih molitvi, čiji se latinski obrasci mogu pronaći u znatnom broju u galskim kodeksima, ali i u njemačkim, štajerskim i mađarskim kodeksima. U mnogim se primjerima molitve u zborniku podudaraju s molitvama u misalima, iako ne u istom redosljedju. U nekim se zborničkim molitvama nalaze podudarnosti s tekstom u *Vatikanskom 4. misalu*, kao u primjeru: *Očisti sr(d)bce moe i ustnē moi vsemogi B(o)že . iže ustnē Isaie pr(o)r(o)ka . uglem̃ goručim̃ očisti* (f. 212v), gdje je sintagma *uglem̃ goručim̃* (u zborniku i *Vatikanskom 4. misalu*) zamijenjena sintagmom *kamič'cem̃ ognenim'* u drugim glagoljskim misalima.²⁷ Zanimljiva je i rijetka zbornička molitva (citat iz Hab 3,3) za pokrivanje kaleža: *Pokrivae kaležb g(lago)letb m(o)l(i)t(a)ṽb: Pokri n(e)b(e)sa veličbstvie b(o)žie . i hv(a)li ego naplni se z(e)m̃la* (f. 213v). Ova molitva nije potvrđena u glagoljskim misalima, ali se nalazi u glagoljskim

---

²³ Josip Tandarić, *Ordo Missae u Pariškom zborniku Slave 73*, *Slovo* 29 (1979.), 14. (pretiskano u knjizi: Josip Tandarić, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevaca trećoredaca, Zagreb, 1993.)

²⁴ *Ibid.*, 5.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Usp. *Ibid.*, 6: "Već tu pojedinost, koja se redovito spominje, a ovdje prešućuje, možemo smatrati indikativnom za naš tekst."

²⁷ *Ibid.*, 9.

brevijarima.²⁸ K tome, misni red u *Pariškom zborniku* sadrži malo rubrika u odnosu na misni red u misalima.²⁹

J. Tandarić dalje ističe da se kanon mise u zborniku ne razlikuje značajno od kanona u glagoljskim misalima, a tekstovi u zborniku se tradicijski više slažu s *Vatikanskim 4. misalom*, nego s mlađim misalima. K tome, u redu mise u zborniku nije navedena rubrika za podizanje kaleža nakon konsekracije kaleža, dok hrvatskoglagoljski misali sadrže takvu rubriku u kojoj je opisano kako se kalež podiže tako da ga prisutni mogu vidjeti. U *Vatikanskom 4. misalu* rubrika je kratka i glasi: *i vzdvignetъ*, a u drugim misalima piše da se kalež podigne visoko kao i hostija. Izostavljanje rubrike svjedoči o starini misnoga reda i kanona u *Pariškom zborniku*, jer je podizanje kaleža uvedeno u općenitu uporabu u prvoj polovici 14. st., a negdje i kasnije.³⁰

Zatim *Ordo missae* u *Pariškom zborniku* sadrži obrazac kojim se podjeljuje mir (*osculum pacis*), koji glasi: *Iměite mirъ i lûbavъ vъ sr(dь)cihъ . da dostoini budete s(ve)tos(ve)tihъ taenъ . tĕla i kr'vi G(ospod)a n(a)šego Is(u)h(rъst)a*. U drugim glagoljskim misalima ovaj obrazac nije potvrđen. Latinski tekst ovoga obrasca imaju neki talijanski misali iz 11.-13. st. (*Habete vinculum caritatis et pacis, ut apti sitis sacrosanctis misteriis*), a i drugi kasniji misali.³¹ Misni red u *Pariškom zborniku* ne sadrži otpusni obrazac: *Ite, missa est* (kojega ne sadrže ni neki glagoljski misali), što je "uz drugo također podatak da su prepisani prema predlošku znatno starijem od XIV st."³²

Značajno razlikovanje misnoga reda u *Pariškom zborniku Slave 73* u odnosu na druge hrvatskoglagoljske srodne tekstove potaknuli su Tandarića da postavi pitanje o njegovu podrijetlu i uporabi: "Razlike su naime brojne i značajne i u poretku molitava, njihovu broju i većim ili manjim tekstološkim osobinama."³³ Treba pritom uzeti u obzir činjenicu da je dio kodeksa u kojem se nalazi misni red pisan između 1375. i 1379., kada je plenarni misal po običaju rimskoga dvora već dugo bio u upotrebi. Zbog toga što se *ordo missae* u *Pariškom zborniku Slave 73* po svojim tekstološkim osobinama toliko izdvaja od istovrsnih hrvatskoglagoljskih tekstova, "moglo bi se postaviti pitanje nije li to slučajni prijevod nekoga latinskoga

²⁸ *Ibid.*, 10.

²⁹ *Ibid.*, 8.

³⁰ *Ibid.*, 11-12.

³¹ *Ibid.*, 12.

³² *Ibid.*, 13.

³³ *Ibid.*

teksta koji nije nikada bio u ovakvu obliku u liturgijskoj uporabi kod glagoljaša”.³⁴ Međutim, novija filološka istraživanja upućuju na tekstološku tradiranost zbornika, jer pokazuju tekstološku i jezičnu povezanost zborničkih tekstova molitava, *Psaltira* i *Muka Kristovih* s redakcijom zadarsko-krbavskih glagoljskih misala.³⁵

Stoga je vjerojatnije da je misni red u *Pariškom zborniku* bio doista u uporabi kod glagoljaša i da pripada tradiciji, ili jednoj od tradicija, prije uvođenja misala “po običaju rimskoga dvora”. Ovakav misni red plod je različitih tradicija prisutnih na hrvatskom tlu prije oblikovanja i općeg uvođenja plenarnoga misala rimske kurije i prije franjevačke liturgijske reforme. Liturgijski i tekstološki utjecaji u misnome redu *Pariškoga zbornika* razni su i raznoliki: prisutan je utjecaj različitih talijanskih misala, zatim galskih i njemačkih. A tim prethodnim, liturgijskim, tekstološkim tradicijama, osobito hrvatskoglagoljskoga sakramentara prije 13. stoljeća, sigurno je pripadala i benediktinska glagoljska tradicija.

1.3.2. Kalendar

Izravan odraz benediktinske baštine nalazi se u kalendaru *Pariškoga zbornika Slave 73*, gdje se na 21. ožujka spominje sv. Benedikt (*Benedikta op(a)ta i isp(o)v(è)d(nika)*, f. 3v), a na 24. rujna nalazi se blagdan *Roprehta biskupa ispov(è)d(nika)* (f. 6v), sv. Ruperta, osnivača benediktinskoga muškog samostana Sankt Peter i ženskoga benediktinskog samostana Nonn-Berg u Salzburgu. Potrebno je istaknuti da je sanktorem sv. Ruperta u glagoljskim kalendarima rijetko potvrđen.³⁶ Liturgičarka Marija Agnezija Pantelić ističe da u kalendaru zbornika postoje kalendarski datumi koji upućuju na “blizinu Zadra”, blagdan sv. Šimuna (*Semiona*, f. 3r), Prenesenje sv. Krševana (*Krisan'ta*, f. 7r) i blagdan sv. Zoila (*Zoila erêe i isp(o)v(è)d(nika)*, 8r).³⁷ Ista istraživačica ukazala je i na još jednu vrijednu usporedbu sa zadarskim benediktinskim nasljeđem. Istaknula je da glagoljski *Pariški zbornik Slave 73* i latinski časoslovi zadar-

---

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Usp. Marinka Šimić, O jeziku Pariškoga zbornika Code Slave 73 (Na tekstu psaltira i kantika), *Fluminensia* 30 (2018.), 153-185; Vesna Badurina Stipčević, Muka Kristova po Marku u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku Slave 73, *Filologija* 42 (2004.), 1-21; Vesna Badurina Stipčević, The Passion of Christ according to Luke in the Croatian Glagolitic Paris Miscellany Slave 73 (1375), *Cyrillo-Methodian Studies* 31 (2021.), 273-288.

³⁶ Marija Pantelić, Zadar na razmeđu glagoljskog juga i sjevera (11.-15. st.), *Hrvatskoglagoljsko srednjovjekovlje*, Kršćanska sadašnjost, Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog, Zagreb, 2013., 41.

³⁷ *Ibid.*

skih velikašica Čike i Većenege, osnivateljica i poglavarica ženskoga benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru, pripadaju istoj vrsti časoslova, koji je bio posvećen ženskoj molitvenoj zajednici: "Pobožnost ženskoga svijeta poput zadarskih plemkinja Čike i Većenege predstavlja glagoljski kodeks tzv. prizidnica, rekluza, crkve sv. Julijana u srednjovjekovnom Šibeniku. To je obogaćeni *Liber horarum* s jezgrom Marijinih i pokojničkih oficija, ali i misa." Isprepletenost jezika i pisama i ovdje se pokazuje kao važna osobina hrvatske srednjovjekovne književne i liturgijske baštine.

ZAKLJUČAK

I u zaključku ćemo se osvrnuti na riječi Josipa Tandarića, kojima je naglasio iznimnost glagoljskoga *Pariškog zbornika Slave 73*: "Čini nam se dakle vrlo vjerojatnim da je pred nama dragocjen dokumenat onih liturgijskih tekstova koji su općenito nestali iz upotrebe nakon franjevačke reforme. Stoga je vrijednost sačuvanoga teksta daleko veća negoli se na prvi pogled može činiti, jer nije riječ samo o tekstu različitu od drugih poznatih tekstova, već će to biti tekst koji nam otkriva u velikoj mjeri stanje hrvatskoglagoljskog sakramentara prije XIII st., koji nam se nažalost nije ni u fragmentima sačuvao. Stoga nam ovaj tekst znatno pomiče vremensku granicu unutar koje možemo promatrati povijest hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova."³⁸

Budućim intenzivnim interdisciplinarnim istraživanjima, ne samo liturgijskim i tekstološkim, nego i filološkim i komparativnim svih tekstova u *Pariškom zborniku*, misnog reda, kalendara, psaltira, molitava, neliturgijskih tekstova, te utvrđivanjem izvora i predložaka na temelju kojih je ovaj glagoljski kodeks sastavljen, zasigurno će se proširiti spoznaje o tragovima benediktinske baštine u hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj kulturi.³⁹

³⁸ *Ibid.*, 14.

³⁹ *Pariški zbornik Slave 73* u fokusu je interdisciplinarnoga istraživanja znanstvenika Staroslavenskoga instituta, Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Filozofskog fakultera u Ljubljani., koje se provodi u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost "Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine" (IP 5942).

THE PARIS MISCELLANY SLAVE 73 IN THE CONTEXT
OF CROATIAN GLAGOLITIC BENEDICTINE HERITAGE

Summary

In addition to the Latin script, the Benedictines in Croatia also used the Croatian Church Slavonic and Glagolitic script. The Benedictine Glagolitic heritage includes early and some of the most significant monuments of Croatian Glagolitic tradition, such as the Baška Tablet, which the Benedictines erected around 1100 in Jurandvor near Baška on the island of Krk, and the Croatian Glagolitic Rule of St. Benedict, preserved in a 14th-century transcript and created on the basis of an older version, probably dating back to the 12th century. During their stay at the Emmaus Monastery in the 14th century, the Glagolitic Benedictines translated from Czech a very valuable and extensive corpus of literary texts, in which the medieval encyclopedia Lucidar particularly stands out. Mentions of Benedictine saints in the calendars of Glagolitic missals and breviaries and in the Divine Offices of Glagolitic breviaries also point to the Benedictine heritage. The Benedictine Glagolitic heritage also includes the rites of the Order of the Mass (*Ordo Missae*) in the oldest Croatian Glagolitic anthology, the Paris Miscellany (Slave 73) from 1375. This manuscript differs significantly from other Croatian Glagolitic sources in that it contains a rare example of Glagolitic Liturgy of the Hours (*Liber Horarum*) and is a representative of the liturgical texts that had generally disappeared from use after the Franciscan reform. A more intensive research of this miscellany and identification of the sources and templates on the basis of which the codex was compiled will certainly expand our knowledge about the traces of the Benedictine Glagolitic heritage in Croatian culture.

Key words: Glagolitic Benedictines, Croatian Glagolitic heritage, Croatian Glagolitic miscellanies, Paris miscellany Slave 73